

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

В.Є. Сафонова

*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник Інституту вищої освіти
Академії педагогічних наук України (м. Київ)*

УДК 378+5/6:005.71

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

В статті викладено теоретичні аспекти економічної ефективності галузі вищої освіти та визначено напрями її підвищення.

В статье изложены теоретические аспекты экономической эффективности отрасли высшего образования, определены направления ее повышения.

In the article expounded theoretical aspects of economic efficiency of industry of higher education expounded and directions of its increase are determined.

Економічна ефективність галузі вищої освіти охоплює показники, які підлягають вартісній оцінці. Безумовно, далеко не всі сторони освітньої діяльності можуть бути оцінені вартісно. Для вчених та практиків в освітній галузі залишається проблема теоретичного і практичного обґрунтування економічної ефективності вищої освіти. Ця проблема потребує свого подальшого дослідження.

Дослідження проблем економічної ефективності галузі вищої освіти пов'язуються з іменами таких вчених, як: О. Анчишкін, О. Дайновський, С. Джалалов, В. Марцинкевич, В. Жамін, Є. Жильцов, С. Костанян, В. Срошин, С. Зарецкая, М. Хроменков, В. Щетинін, Б. Рябушкін, Л. Якобсон та ін. Аналіз джерельної бази показав, що вища освіта перетворилася в широкомасштабну сферу діяльності з власним економічним механізмом функціонування. Одночасно вимір економічної ефективності вищої освіти потребує чіткого визначення основних категорій та величин, необхідних для її обчислення.

Метою даної статті є дослідження теоретичних аспектів економічної ефективності галузі вищої освіти та визначення напрямів її підвищення.

Однією з важливих категорій економіки є ефективність суспільного виробництва, складовою якої є ефективність вищої освіти.

Ефективність (від латинського *effectus* — дія) — здатність приносити ефект, виконувати дію [1]. Потрібно врахувати, що “ефект” та “ефективність” — поняття не рівнозначні.

“Ефект” — це наслідок, результат тих чи інших заходів, які проводяться в даній галузі. Наприклад, ефект від інвестицій в вищу освіту проявляється у підвищенні результативності освітньої системи і т. п. Але отриманий ефект не дає уявлення про вигідність інвестування. На таке питання більш глибоку відповідь дасть категорія “економічна ефективність”.

Теоретичне обґрунтування економічної ефективності галузі освіти має довгу і багату історію.

А. Сміт надавав велике економічне значення освіті. Він вважав, що витрати, пов'язані із виробничими вкладеннями в освіту працівника, не тільки служать для полегшення праці, сприяють росту його продуктивності, але і повертаються разом із прибутком [2].

А. Сміт виступав за підвищення рівня елементарної освіти всіх верств населення (уміння читати, писати, рахувати, знання геометрії і фізики); виходив із того, що держава

© Сафонова В.Є., 2009.

“із дуже невеликими витратами” може полегшити, заохотити і навіть зробити освіту майже обов’язковою для всього населення. Критикуючи недоліки платної освіти в Оксфордї і Кембриджї того часу, він розглядав переваги державної системи освіти Шотландії, яка сприяла “більш високому розумовому рівню людей” [2].

У XX ст. ріст загальноосвітнього і професійно-кваліфікаційного рівня зайнятого населення став важливим фактором підвищення ефективності суспільного виробництва. Тому виникла потреба теоретичного і практичного вирішення проблеми економічної ефективності освіти.

Видатні представники концепції людського капіталу [3-5] багато уваги приділяють виявленню економічного результату інвестицій у сучасну освіту. Приблизники людського капіталу [3-5] резонно бачать головний економічний ефект вищої освіти в прирості заробітної плати і інших прибутків населення. При цьому ми маємо розуміти, що головна частина заробітної платні і інших особистих доходів залежить від рівня освіти, кваліфікації працівників.

Через призму теорії людського капіталу до праці пристосовуються основні критерії капіталу. Оскільки знання, уміння, кваліфікація і професійна майстерність, як правило, виникають не самі по собі, а виступають результатом великих зусиль самого індивіда, його батьків, шкільних і вузівських викладачів і багатьох інших людей, на кожного освіченого і професійно підготовленого індивіда витрачено значну кількість праці: фінансових, матеріальних і інтелектуальних ресурсів.

Інвестиції безпосередньо в людину, стверджують приблизники цієї концепції, як і інші капітальні витрати, орієнтовані головним чином на отримання прибутку в майбутньому. Це ознака капіталу, будь-яких інвестицій, в протилугу від затрат на поточне індивідуальне споживання. Гері Беккер довів, що витрати на освіту є набагато вигіднішим вкладанням коштів, ніж залучення їх до деяких глобальних комерційних проектів. Дослідження показали, що інвестиції в освіту найвигідніші. Як правило, на кожну вкладену у навчання грошову одиницю віддача становить не менше чотирьох грошових одиниць [6].

Разом з тим багато теоретиків людського капіталу розглядають ефект освіти в абсолютних розмірах, і в швидкому прирості людського капіталу, і в збільшенні валового національного продукту (ВВП) від витрат інвестицій на освіту [7].

Від розуміння категорії ефективності залежить результативність побудови системи ефективності вищої освіти. О. О. Слюсаренко, Д. Д. Огородніков дотримуються думки, що економічна ефективність — найважливіший показник результативності діяльності підприємства, який являє собою зіставлення результатів цієї діяльності з витратами на її здійснення і визначається відношенням результатів до витрат [8].

На думку багатьох учених, у вищій освіті існує два основних види ефективності: економічна та соціально-економічна. Економічна ефективність — величина витрат і співвідношення величини витрат та одержаного продукту, ефекту. Соціально-економічна ефективність — відповідність результатів діяльності соціальним та економічним цілям суспільства.

Критерій — це головна відмінна ознака й визначальна міра вірогідності пізнання суті ефективності виробництва (діяльності), відповідно до якого здійснюється кількісна оцінка рівня цієї ефективності [9]. Критеріями економічної ефективності є: економічність, яка характеризує витратну, ресурсну сторону ефективності, причому витрати мають бути мінімально можливими; продуктивність як співвідношення обсягів продукції або послуг з величиною витрат на їх виробництво.

Критерієм економічної ефективності є результативність, яка характеризує відповідність витрат і досягнутих результатів конкретним цілям [10].

Вимір економічної ефективності освітньої діяльності потребує чіткого визначення основних категорій та величин, необхідних для її обчислення. Оцінювати ефективність, раціональність витрат ресурсів на будь-які цілі необхідно на підставі певних критеріїв. Такими критеріями можуть бути: економічність, продуктивність та результативність.

Економічність — характеризує витратну, ресурсну сторону ефективності. Згідно із цим критерієм витрати мають бути мінімально можливими. Продуктивність — це співвідношення обсягів продукції або послуг з величиною витрат на їх виробництво. Результативність характеризує відповідність витрат і досягнутих результатів конкретним цілям. Якщо при оцінці продуктивності увага концентрується на оцінці витрат, то при аналізі результативності — швидше на мірі відповідності одержаних результатів певним потребам суспільства [10].

Надані критерії й обумовлюють загалом потребу у капітальних витратах на різних етапах працездатності ВНЗ — етапах його створення та діяльності. Правильне визначення співвідношення між витратами, прибутком та амбіційністю учасників на кожному етапі функціонування вузу, а також залучення додаткових коштів і використання наявних ресурсів є основою для забезпечення успіху працездатності вузу.

Розрізняють ефективність освіти двох видів: внутрішню і зовнішню. Однієї думки з цього приводу не існує.

Наприклад, С. А. Дятлов, розглядає внутрішню ефективність як педагогічну або ефективність функціонування самої системи освіти, а зовнішню ефективність він повністю поєднує з економікою. Під економічною ефективністю він розуміє “віддачу”, яку отримують від використання освітнього фонду (людського капіталу), що являє собою в особі підготованих спеціалістів кінцевий продукт освіти [1].

Інша група авторів [3] критерієм внутрішньої соціально-економічної ефективності вищої освіти вважає економічне використання ресурсів всередині цієї галузі. Зовнішня ж ефективність визначається за “якістю” продукції і поєднується з вимогами господарства і життя, за величиною внеску вищої освіти в ріст суспільного продукту країни.

В загальному вигляді ефективність часто розглядається в якості основної характеристики конкурентоспроможності системи вищої освіти, яка виявляє ступінь реалізації мети і досягнення визначених результатів.

Іноді ефективність вищої освіти в нас зводилась до того, щоб на кожну одиницю витрат на вищу освіту мати суттєве збільшення суспільного продукту.

Зрозуміло, що ніхто не буде заперечувати важливість показника приросту кількості суспільного продукту в розрахунку на одиницю фінансових, трудових і матеріальних ресурсів на розвиток вищої освіти. Проте досягнення такого приросту не самоціль, а засіб соціально-економічного прогресу, інструмент відтворення і розвитку людини і суспільства. Вищою цінністю виступає людина, і головне завдання вищої освіти полягає в задоволенні його зростаючих соціальних потреб, які виходять за межі фізіологічних і інших матеріальних потреб.

Непрямыми показниками економічної ефективності освіти виступає: додана вартість, створена кваліфікованою працею (економічний ефект, який одержує суспільство від витрат на освіту і підготовку кваліфікованої робочої сили); приріст продукції в результаті підвищення рівня освіти та кваліфікації зайнятих працівників.

З нашої точки зору економічна ефективність галузі вищої освіти — результативність її економічної діяльності, економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту, результату до затрат факторів, ресурсів, які зумовили одержання цього результату, досягнення найбільш раціонального обсягу виробництва освітніх послуг із застосуванням ресурсів відповідної вартості. Для підрахунку ефективності потрібно мати обсяг вихідних ресурсів у цінновому виразі. До таких показників відносять: реальні витрати на одного студента відповідного рівня освіти, витрати на студента як відсоток від ВВП на душу населення, витрати на заробітну плату викладачів на одного студента, витрати на досягнення певного рівня освіти в показниках успішності чи витрати на одного випускника.

Отже, економічну ефективність потрібно розглядати:

— по-перше, з позиції кращого, більш раціонального використання ресурсів в галузі вищої освіти в цілому, в кожній її ланці і освітній установі;

— по-друге, з точки зору безпосереднього внеску працівників вищої освіти у виробництво і підвищення якості освітніх послуг, в створення національного доходу країни;

— по-третє, з боку того приросту матеріальних благ, який забезпечується завдяки підвищенню освітнього рівня працівників для всіх інших галузей народного господарства;

— по-четверте, з позиції абсолютного і відносного зниження витрат ресурсів у галузях матеріального виробництва від нових науково-технічних розробок, які здійснюються спеціалістами в інших галузях.

Підвищення економічної ефективності освітньої діяльності можливе на основі поліпшення організації і управління вищою освітою та системи її фінансування. Для цього розширюють можливості створення нових форм організації освітньої діяльності та управління нею; диверсифікації освітньої діяльності традиційних вищих навчальних закладів; підвищення функціональної гнучкості в діяльності навчальних закладів; підвищення автономії навчальних закладів та їх відповідальності за кінцеві результати

своїєї діяльності; відхід від прямого адміністративного контролю до більш гнучких, стимулюючих методів керівництва; посилення повноважень органів самоуправління у сфері вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Большой экономический словарь / Под ред. А. И. Азриляна. — 5-е изд. доп. и перераб. — М.: Институт новой экономики, 2002. — 1280 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. Ї М.: Соцгиз, 1962. — 684 с.
3. Ильинский И. В. Инвестиции в будущее: образование в инвестиционном воспроизводстве / И. В. Ильинский. — СПб., 1996. — 394 с.
4. Марцинкевич В. И. Человеческий фактор и эффективность экономики / В. И. Марцинкевич. — М., 1991. — 273 с.
5. Майбуrow И. Эффективность инвестирования и человеческий капитал в США и России / И. Майбуrow // Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 4. — С. 3-13.
6. Економіка: Підручник для 10 кл. [Ковальчук Г. О. та ін.]. — Тернопіль: Навч. книга, 2003. — 352 с.
7. Попов Е. Н. Проблемы формирования рынка образовательных услуг / Е. Н. Попов. — М., 1992.
8. Слюсаренко О. О., Огородніков Д. Д. Словник підприємця / О. О. Слюсаренко, Д. Д. Огородніков. — К.: РВ ПС України НАН України, 1999. — 207 с.
9. Економіка підприємства: Підручник / За заг. ред. С. Ф. Покропівного. — К.: КНЕУ, 2001. — 528 с.
10. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І. С. Каленюк. — К.: Т-во "Кадрі", 2001. — 326 с.
11. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала / С. А. Дятлов. — СПб., 1994. — 276 с.

Надійшла до редакції 20.05.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

